

# 1. Εγχειρίδιο ξένης γλώσσας, επικοινωνία και σημειωτική

## 1.1. Η γλώσσα ως σύστημα που επιτρέπει επικοινωνία

Τα εγχειρίδια ξένης γλώσσας αποτελούν ένα ‘όχημα’<sup>1</sup>, το οποίο μεταφέρει την ξένη γλώσσα και τον πολιτισμό στο μαθητή. Η μεταφορά της ξένης γλώσσας και του πολιτισμού στα εγχειρίδια γίνεται μέσα από δύο συστήματα σημασίας, τη γλώσσα και την εικόνα.

Η επικοινωνία, ανάμεσα στο μαθητή που θέλει να μάθει μια ξένη γλώσσα και στο συγγραφέα του εγχειριδίου ξένης γλώσσας, είναι αναμενόμενο να εμφανίζει κάποιο ‘κενό’<sup>2</sup>. Οι λόγοι εμφάνισης αυτού του ‘κενού’ οφείλονται κυρίως στον κοινωνικό χαρακτήρα της γλώσσας, στην ιδιαίτερη δομή και άρθρωση των συστημάτων σημασίας (γλώσσα και εικόνα), στην διαφορετική χρήση της γλώσσας, στην πληροφορία την οποία μεταφέρει η ίδια η ξένη γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας και ως φορέας πολιτισμού καθώς και στη διαφορετική κοινωνικο-πολιτισμική κατάσταση και θεσμική ασυμμετρία ρόλων ανάμεσα στο συγγραφέα και το μαθητή.

Η γλώσσα έχει προσεγγιστεί από διάφορες οπτικές. Μία από τις πιο θεμελιώδεις οπτικές είναι αυτή, η οποία διατυπώθηκε από τον F. de Saussu-

- 
1. Γι’ αυτό το ‘μεταφορικό μέσο’ και το πρόγραμμα διδασκαλίας, ο Τσοπάνογλου (1994:25) δίνει μια χαρακτηριστική ολοκληρωμένη παρομοίωση, στην οποία παρουσιάζει το πρόγραμμα διδασκαλίας σαν ένα πρόγραμμα ταξιδιού. Οι στόχοι αυτού του ταξιδιού παρλληλίζονται με τον τόπο στον οποίο θέλει να φτάσει ο μαθητής, η μέθοδος διδασκαλίας μοιάζει με τη διαδρομή που θα ακολουθηθεί και τους σταθμούς που θα γίνουν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, τα διδακτικά μέσα και υλικά είναι τα μεταφορικά μέσα που θα χρησιμοποιηθούν και οι εξετάσεις δεν είναι άλλο από τον έλεγχο που γίνεται για το αν οι περρισσότεροι, αν όχι όλοι, οι μαθητές-ταξιδιώτες έφτασαν στο προκαθορισμένο σημείο.
  2. Για να γίνει η αποκωδικοποίηση του μηνύματος από το μαθητή χωρίς ασάφειες και διαφορούμενα, θα προϋπέθετε συγγραφέας και μαθητής να έχουν την ίδια κοινωνικο-πολιτισμική ταυτότητα (Τοκατλίδου 1986:41-42, 60).

re. Ο Saussure (1979:45) αναφέρει ότι η γλώσσα είναι ένας κοινωνικός θεσμός<sup>3</sup>, ένα σύστημα σημείων που εκφράζουν ιδέες. Αυτό το σύστημα<sup>4</sup> σημείων θα μπορούσε να μελετηθεί από μια επιστήμη, τη Σημειολογία, δηλαδή μια επιστήμη, η οποία θα μελετάει τη ζωή των σημείων μέσα στην κοινωνική ζωή, θα εξερευνήσει τη δομή των σημείων και τους νόμους που τα διέπουν.

Το σημείο<sup>5</sup> δεν έχει καμιά φυσική ή αναγκαστική σχέση με το φαινόμενο που σημαίνει, αλλά η σημασία του καθορίζεται από κοινωνική σύμβαση. Αποτελείται από δύο μέρη: το σημαίνον και το σημαινόμενο. Το σημαινόμενο είναι μια έννοια, η οποία αντιστοιχεί στο πραγματικό αντικείμενο: δεν είναι το ίδιο το αντικείμενο, αλλά η αντίληψη που έχουμε εμείς γι' αυτό. Η ιδιότητα που έχει το σημείο να αναφέρεται σε κάποιο αντικείμενο ή συμβάν, που συχνά ανήκει στην εξωγλωσσική πραγματικότητα, καλείται αναφορά (Saussure 1979:101). Μέσα στη γλώσσα, το κάθε τι στηρίζεται πάνω σε σχέσεις και στη λειτουργία αυτών των σχέσεων.

Για τον Saussure (1979:162-166), η βασική δομή της γλώσσας προκύπτει από δύο άξονες: τον συνταγματικό και τον παραδειγματικό. Η συνταγματική σχέση είναι *εν παρουσία*, στηρίζεται σε δύο ή περισσότερους όρους, οι οποίοι είναι παρόντες σε μια σειρά, ενώ η παραδειγματική ή συνειρμική σχέση συνδέει όρους *εν απουσία* σε μια ενδεχόμενη μνημονική ομάδα ή σημασιολογική κατηγορία. Το σύνταγμα φέρνει την ιδέα μιας τάξης διαδοχής και ενός καθορισμένου αριθμού στοιχείων, ενώ οι όροι μιας συνειρμικής οικογένειας δεν παρουσιάζονται ούτε σε αριθμό ορισμένο, ούτε σε μια σειρά καθορισμένη.

Ο Saussure δίνει έμφαση στη γλώσσα ως αφηρημένο σύστημα, ενώ η σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογία εξετάζει τη χρήση της γλώσσας στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο M.A.K. Halliday (1994:13) δίνει βαρύτητα σε ορισμένα στοιχεία της γλώσσας, όπως η χρήση της γλώσσας, δηλαδή, το επίπεδο της *parole* του Saussure. Κάθε κείμενο, γραπτό ή προφορικό, 'ξεδιπλώνεται' σε κάποιο περιβάλλον χρήσης, σε κάποιο πλαίσιο. Είναι η ίδια η χρήση της γλώσσας, που, εδώ και χιλιάδες γενεές ανθρώπων, διαμορφώνει το γλωσσικό σύστημα.

3. Για την κοινωνική λειτουργία της γλώσσας, βλ. και Bussmann 1996:253-268, Fishman 1993:49-64, Halliday 1973:237-264.

4. Για τον ορισμό του συστήματος, βλ. Sebeok 1990:198-204 και για τη διαφορά ανάμεσα σε δομή και σύστημα, βλ. Marcus 1980:19-22.

5. Για το σημείο, βλ. και Eco 1980, 1988:84-112.

Όπως δηλώνει ο Halliday, το βασικό συστατικό της γλώσσας είναι η σημασία της. Όλες οι γλώσσες οργανώνονται γύρω από δύο βασικά είδη σημασίας, το ‘αντανεκλαστικό’ και το ‘δραστικό’. Τα δύο είδη σημασίας στο γλωσσικό σύστημα είναι οι εκδηλώσεις δύο γενικών σκοπών, οι οποίοι υπάρχουν σε όλες τις χρήσεις της γλώσσας: της κατανόησης του περιβάλλοντος (‘αντανεκλαστικό’) και της επικοινωνίας με τους άλλους (‘δραστικό’). Από τον συνδυασμό των δύο αυτών ειδών σημασίας προκύπτει ένα τρίτο στοιχείο σχετικό με τα άλλα δύο, το ‘κειμενικό’. Κάθε στοιχείο της γλώσσας ερμηνεύεται με αναφορά στη λειτουργία του μέσα σε ολόκληρο το γλωσσικό σύστημα. Η γλώσσα, κατά τον Halliday, ερμηνεύεται σαν ένα σύστημα από σημασίες, το οποίο συνοδεύεται από κάποιες μορφές μέσα από τις οποίες οι σημασίες πραγματοποιούνται.

Οι δύο οπτικές που αναφέρθηκαν παραπάνω για τη γλώσσα, του Saussure και του Halliday, έχουν δύο κοινά στοιχεία: το επικοινωνιακό πλαίσιο και τη μεταφορά σημασιών. Ο Eco (1988:28) αναφέρει ότι για κάθε επικοινωνιακή πράξη μεταξύ των ανθρώπων απαραίτητη προϋπόθεση είναι να υπάρχει, ως αναγκαίος όρος, ένα σύστημα σημασιών. Αυτό συνεπάγεται ότι η επικοινωνία βασίζεται σε συστήματα σημασίας. Η επιστήμη, η οποία μελετάει όλα τα φαινόμενα του πολιτισμού σαν φαινόμενα επικοινωνίας, άρα και σημασίας, είναι η σημειωτική (Eco 1968:107).

Στο εγχειρίδιο ξένης γλώσσας έχουμε δύο συστήματα σημασίας, γλώσσα και εικόνα. Τα δύο αυτά συστήματα εμφανίζονται στο εγχειρίδιο με τη μορφή κειμένων. Το κείμενο στη φυσική γλώσσα μπορεί να οριστεί ως ένα γλωσσικό σύνολο, απαρτιζόμενο από φράσεις που συσχετίζονται σημασιολογικά μεταξύ τους, και στο εικονικό σύστημα, κατ’ αναλογία, ως ένα σύνολο γραφικών στοιχείων που συσχετίζονται σημασιολογικά για να σχηματίσουν μια εικόνα (Greimas & Courtés 1993:102-106). Η παραγωγή του κειμένου στα δύο αυτά συστήματα σημασίας, γλώσσα και εικόνα, δεν οργανώνεται αρχίζοντας από το επίπεδο των σημαινόντων, προχωρώντας στην κυριολεκτική σημασία και φτάνοντας τελικά στην συνειρμική (συνδηλωτική) σημασία, αλλά ξεκινάει από το συνειρμικό επίπεδο (Λαγόπουλος και Boklund-Λαγοπούλου 1980:23-36). Οι συνειρμικές δομές του κειμένου ακολουθούν ιδεολογικούς νόμους<sup>6</sup>, «νόμους για τους οποίους το ίδιο το κείμενο είναι ένας μηχανισμός διατύπωσης. Αυτή η συνειρμική δομή καθορί-

---

6. Για μια περαιτέρω μελέτη της ιδεολογίας, χωρίς να εξαντληθεί το πεδίο, παραπέμπω στους: Boudon 1991, Cambi 1989, Catalfamo 1985, Chiofalo 1989, Crespi 1987, Φραγκουδάκη 1987, Hawkes 1996, Hodge and Kress 1979, Plamenatz 1981, Stephens 1992.

ζει την κυριολεκτική (δηλωτική) δομή (που φαίνεται να ακολουθεί βασικά σημασιολογικούς και λογικούς νόμους) που με τη σειρά της καθορίζει την οργάνωση των γλωσσικών σημαινόντων» (Boklund-Λαγοπούλου 1980<sup>α</sup>:214-215).

Σχετικά με τη λειτουργία της συνειρμικής σημασίας ενός σημείου, η Boklund-Λαγοπούλου (1980<sup>α</sup>:208) αναφέρει ότι σπάνια συσχετίζεται συγχρόνως με όλα τα δυνατά συνειρμικά σημαινόμενα: «η συνειρμικότητα φαίνεται να είναι, λειτουργικά, θέμα της πραγματοποίησης εν δυνάμει σημασιολογικών αξιών, και επιπλέον φαίνεται αυτή η πραγματοποίηση να προσδιορίζεται από το εκάστοτε πλαίσιο (context)». Τα κείμενα, συνεχίζει η ίδια, είναι δομημένα με μια συνειδητή χρήση της συνειρμικότητας (συνδήλωσης). Όταν μελετώνται μεμονωμένες λέξεις, φράσεις ή μέρη ενός κειμένου, έχουν πολλές συνειρμικές επεκτάσεις, όμως, δεν συμβαίνει το ίδιο και στα κείμενα. Οι συνειρμικές αξίες που επανέρχονται στο κείμενο, οι οποίες είναι σημαντικές στο επίπεδο του συνόλου του κειμένου και οι οποίες συνθέτουν τα χωριστά σημεία σε μια δομή, είναι συνήθως κατά πολύ λιγότερες. Μπορεί να υπάρχουν και άλλες συνειρμικές αξίες, αλλά δεν χρησιμοποιούνται από το κείμενο κατά κανένα συγκεκριμένο τρόπο - δεν έχουν δομική σημασία (Boklund-Λαγοπούλου 1980<sup>α</sup>:208).

Όσον αφορά τη σημασία των κειμένων, οι Λαγόπουλος και Boklund-Λαγοπούλου (1980:33) πιστεύουν ότι «δεν υπάρχει αφηρημένη μη ιστορική σημασία: η σημασία είναι κοινωνική και ιστορική εξ ορισμού, είναι πάντα σημασία για κάποιον σε μία συγκεκριμένη κοινωνικο-ιστορική κατάσταση» και διακρίνουν δύο σημασίες, μια πρωτογενή σημασία του κειμένου και μια δευτερογενή. Ως πρωτογενής σημασία, θεωρείται η σημασία του κειμένου στην κοινωνία που το παράγει, στην οποία ο πομπός και ο δέκτης μοιράζονται το ίδιο σύνολο κωδίκων. Ως δευτερογενής σημασία, θεωρείται η σημασία που παίρνει το κείμενο σε οποιαδήποτε άλλη κοινωνία που το ερμηνεύει, οπότε πομπός και δέκτης έχουν διαφορετικούς κώδικες.

Με βάση τα παραπάνω, είναι φανερό ότι, για να φωτιστεί ο τρόπος με τον οποίο η σκέψη αποτυπώνεται μέσα στα κείμενα, χρειάζεται μια ανάλυση, μια 'μεταγλώσσα', δηλαδή, ένα εργαλείο, το οποίο να αναλύει την ίδια τη γλώσσα. Όσον αφορά τη μεταγλώσσα, στο ίδιο άρθρο οι Λαγόπουλος και Boklund-Λαγοπούλου (1980:34) αναφέρουν ότι «η μεταγλώσσα, δεν μπορεί ποτέ να είναι απλή υποδοχή και αποκωδικοποίηση σύμφωνα με κάποιο λίγο πολύ αυθαίρετο σύνολο συνειρμικών κωδίκων, αλλά πρέπει να είναι ανάλυση της δομής και της κοινωνικο-ιστορικής σημασίας του κειμένου και,

σαν τέτοια, πρέπει να είναι ικανή να στραφεί προς τις πρωτογενείς ή και δευτερογενείς σχέσεις πομπού-δέκτη. Αυτός είναι ο λόγος που, για μας, μία κοινωνικο-ιστορική ανάλυση αποτελεί ουσιαστικό μέρος κάθε σημειωτικής μεταγλώσσας».

Ο συγγραφέας ενός εγχειριδίου ξένης γλώσσας, στην πρόθεσή του να επικοινωνήσει με τον μαθητή, επιλέγει τα κείμενα με ειδικά κριτήρια. Όμως, τα κείμενα αυτά έχουν απορροφήσει από το ευρύτερο πολιτισμικό τους περιβάλλον, μαζί και μέσω της γραπτής ή της ομιλούμενης γλώσσας, ποικίλους σημασιακούς κώδικες. Πίσω από τους γλωσσικούς κώδικες υπάρχουν πολιτισμικοί κώδικες, νοοτροπίες, ιδεολογίες, κοινωνικές δυνάμεις, που με τη σειρά τους, συνδέονται μεταξύ τους με έναν ιδιαίτερο τρόπο, ο οποίος έχει κάποια σημασία γι' αυτόν που παράγει το κείμενο (Καψωμένος 1993:72, Brown 1991:133).

Άρα, στην προκειμένη περίπτωση των διδακτικών εγχειριδίων, αυτό που ζητείται από το μαθητή είναι η πρόσληψη της πρωτογενούς σημασίας του κειμένου, ενώ η καθαρά προσωπική του 'ανάγνωση' ανταποκρίνεται στη δυναμική της δευτερογενούς σημασίας<sup>7</sup>.

## 1.2. Εικονικό σύστημα και διάρθρωσή του

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το εγχειρίδιο ξένης γλώσσας, πέρα από το γλωσσικό σύστημα, χρησιμοποιεί και ένα δεύτερο σύστημα σημασίας, ένα δεύτερο σημειωτικό σύστημα, το εικονικό. Η οργάνωση του εικονικού μηνύματος γίνεται μέσα από σημεία. Η σημασία του μηνύματος καθορίζεται από τις σχέσεις αυτών των σημείων μεταξύ τους.

Η εικόνα στο εγχειρίδιο ξένης γλώσσας αποτελεί μέρος του οπτικού μηνύματος που λαμβάνει ο μαθητής (Τοκατλίδου 1996:224-225). Για να δούμε τον τρόπο, με τον οποίο η εικόνα του εγχειριδίου μεταδίδει τα μηνύματα στο μαθητή, δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο η εικόνα προσφέρεται για ανάγνωση, χρειάζεται μια ανάλυση ικανή να μας δείξει τις σχέσεις των εικονογραμμάτων και τον τρόπο δόμησής τους.

Κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι τα οπτικά γεγονότα είναι φαινόμενα επικοινωνίας (Eco 1968:107). Ο Eco ονομάζει αυτά τα οπτικά φαινόμενα επικοινωνίας *πολιτισμικά συστήματα*, τα οποία μόνο με μια σημειωτική της οπτικής επικοινωνίας θα μπορούσαν να οριστούν. Το εικονικό

7. Για τη γλώσσα και την επικοινωνία, βλ. και Berretta 1978:47-75, Copley 1996, Crystal 1971-14-19, Eco 1988:69-82, Harris 1995:33-38, 1996, Lange Schlieben 1980:153-158, Miller 1972, Mounin 1984:36-51.

σημείο κατασκευάζει ένα μοντέλο από σχέσεις ανάμεσα στα γραφικά φαινόμενα. Το μοντέλο αυτό των σχέσεων είναι ομόλογο με το μοντέλο των σχέσεων που προσλαμβάνει το άτομο. Βάσει αυτού του μοντέλου το άτομο κατασκευάζει ένα αντικείμενο με τέτοιο τρόπο, ώστε το αντικείμενο αυτό να είναι αναγνώσιμο και αντιληπτό.

Ο Eco (1988:312-329) αναφέρει για την ομοιότητα ανάμεσα στην εικόνα και το πραγματικό αντικείμενο ότι, η ομοιότητα αυτή «δεν αφορά τη σχέση ανάμεσα στην εικόνα και το αντικείμενό της, αλλά τη σχέση ανάμεσα στην εικόνα και στο αντικείμενο που έχει ήδη υιοθετηθεί πολιτισμικά από το άτομο. Είναι φυσικό να κατανοούμε με επιτυχία μια δεδομένη τεχνική λύση ως αναπαράσταση μιας φυσικής εμπειρίας, διότι μέσα μας έχει διαμορφωθεί ένα κωδικοποιημένο σύστημα προσδοκιών που μας επιτρέπει να εισχωρήσουμε στον σημασιολογικό κόσμο του καλλιτέχνη (...) οι άνθρωποι αρχίζουν να βλέπουν τα πράγματα μέσα από το πρίσμα της εικονικής σύμβασης».

Στην εικόνα υπάρχουν 'κώδικες αναγνώρισης', οι οποίοι φροντίζουν να μεταφέρουν τα διακριτικά χαρακτηριστικά του περιεχομένου. Η αναγνωσιμότητα του εικονικού σημείου εξαρτάται από την επιλογή αυτών των διακριτικών χαρακτηριστικών. Έτσι, ένα παράδειγμα αναγνωσιμότητας εικονικού σημείου με βάση διακριτικά χαρακτηριστικά σε κάποιον πολιτισμό, θα μπορούσε να είναι οι μαύρες γραμμές για να διαφοροποιηθεί η ζέβρα από το άλογο, ενώ σε κάποιον άλλο πολιτισμό μπορεί να μην ισχύει το ίδιο (Eco 1988:312-329).

Το εικονικό σημείο μπορεί να διαθέτει οπτικές (ορατές), οντολογικές (υποτιθέμενες) και συμβατικές ιδιότητες του αντικειμένου. Ένα παράδειγμα τέτοιου είδους αποτελεί η εικονογραφική αναπαράσταση του ήλιου ως κύκλου από τον οποίο βγαίνουν κοντές γραμμές. Ένα εικονικό σημείο είναι ένα κείμενο. Βέβαια, το ρηματικό του ισοδύναμο δεν είναι μόνο μια λέξη, αλλά πολλές φορές μια φράση ή μια ολόκληρη ιστορία. Η εικονική αναπαράσταση ενός αλόγου δεν αντιστοιχεί μόνο στη λέξη /άλογο/, αλλά περισσότερο σε μια περιγραφή (ένα μαύρο άλογο που σηκώνεται ή καλπάζει), σε μια αναφορά (το άλογο καλπάζει), ή σε κάποια διαφορετική πράξη ομιλίας (κοίτα, τι ωραίο άλογο!). Ακόμη, όταν το εικονικό σημείο ενταχτεί σε ένα διαφορετικό πλαίσιο αλλάζει η σημασία του. Ένα άλογο σε ένα επιστημονικό κείμενο μπορεί να αντιστοιχεί σε μια δήλωση του τύπου: «όλα τα άλογα έχουν τέσσερα πόδια και τέτοιες ιδιότητες (...)» (Eco 1988: 312-329).

Οδηγούμαστε, λοιπόν, στη διαπίστωση ότι πέρα από τη γλώσσα μετα-

φέρει και η εικόνα ένα μήνυμα στον αναγνώστη. Η εικονική επικοινωνία βέβαια γίνεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η οπτική επικοινωνία είναι ένα 'παιχνίδι' το οποίο μπορεί να περιγραφεί με δύο όρους, οι οποίοι παρουσιάζονται στη συνέχεια. Μέσα στην εικόνα υπάρχει μια σειρά από στοιχεία, τα οποία μπορούν να την περιγράψουν. Τα στοιχεία αυτά ονομάζονται 'εικονογράμματα' και αφορούν τη δηλωτική σημασία του σημείου. Ανάμεσα σ' αυτόν που έκανε την εικόνα και στον εκάστοτε αναγνώστη της υπάρχει ένα σύνολο γνώσεων και κοινών δεξιοτήτων (συνδηλώση, συνειρμική σημασία). Ένα παράδειγμα οπτικής επικοινωνίας θα μπορούσε να είναι το εξής: το εικονόγραμμα 'μήλο' που αποτελεί τη δήλωση του σημείου, ταυτόχρονα σημαίνει και κάτι επιπλέον, δηλαδή νοστιμιά, φρεσκάδα, υγιεινή διατροφή. Επίσης, το εικονόγραμμα 'μήλο' οδηγεί και σε πολιτισμική ανάκληση: το μήλο του Αδάμ ή, στη σύγχρονη εποχή, το σήμα κατατεθέν της Macintosh (μόνο αν είναι δαγκωμένο). Οι παραπάνω σημασίες του εικονογράμματος 'μήλο' αποτελούν τα συνειρμικά μαρκαρίσματα, τους δείκτες. Πρόκειται για παρουσιάσεις σημασιών που γίνονται διαμέσου της εικόνας και οι οποίες κατευθύνουν τον αναγνώστη, δηλαδή, τον οδηγούν να προσθέσει κάποιες συνειρμικές σημασίες σ' αυτό που βλέπει (Eco 1988:312-329).

Είναι προφανές, λοιπόν, με βάση τα παραπάνω ότι η ανάγνωση μιας εικόνας εξαρτάται άμεσα από τον πολιτισμό ενός λαού, δηλαδή, από τη γνώση που έχει αυτός ο λαός για τον κόσμο και την ερμηνεία που δίνει. Συγκεκριμένα, στο εικονικό μήνυμα το δηλούμενο είναι το ανάλογο, ενώ το συνδηλούμενο είναι ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία προσφέρει το ανάλογο προς ανάγνωση (Barthes 1988:38).

Το πρόβλημα της σημειωτικής της οπτικής επικοινωνίας, όπως δηλώνει ο Eco, είναι να αντιληφθεί κανείς πώς γίνεται και μας φαίνονται τα πράγματα *όμοια* με το γραφικό ή φωτογραφικό σημείο, το οποίο δεν έχει κανένα υλικό στοιχείο κοινό με τα πράγματα. Εάν, λοιπόν, δεν έχει κοινά υλικά στοιχεία, υποθέτουμε ότι το εικαστικό σημείο επικοινωνεί μέσα από κάποιες υποστηρικτικές σχέσεις που υπάρχουν μέσα στις μορφές, οι οποίες είναι σχετικά όμοιες. Το πρόβλημα, όμως, είναι ακριβώς αυτό, να αντιληφθεί κάποιος ποιες είναι αυτές οι σχέσεις, πώς διαμορφώνονται και πώς τελικά μεταδίδουν κάτι στον αναγνώστη. Ειδάλλως, κάθε αναγνώριση αιτιατού και αυθόρμητου, τα οποία υπάρχουν στα εικονικά σημεία, θα μετατρέπονταν σε ένα είδος 'άλογης' συμφωνίας, σε ένα μυστηριώδες και μαγικό φαινόμενο, ανεξήγητο και αποδεκτό μόνο γι' αυτό που φαίνεται, το οποίο θα το αντιμετώπιζε κάποιος με πνεύμα ευλάβειας και σεβασμού (Eco 1968:113).



Για την επίλυση του παραπάνω προβλήματος, δηλαδή, την κατανόηση των σχέσεων που διέπουν τα εικονογράμματα μιας εικόνας, οδηγούμαστε στην σημειωτική ανάλυση της εικόνας, καθώς η εικόνα είναι ένα σύστημα σημασίας. Για να αναλυθεί η εικόνα, γράφει ο Eugeni (1995:13), θα πρέπει να τη θεωρήσουμε σαν ένα ύφασμα από γραφικά σημεία (γραμμές, μορφές, χρώματα), το οποίο έχει να μας διηγηθεί κάτι. Η ανάλυση της εικόνας θα έχει ως στόχο να δούμε ποια είναι τα σημαντικά σημεία του έργου (φάση αποσύνθεσης) και πώς αυτά λειτουργούν μέσα στην εικόνα (φάση ανασύνθεσης). Περισσότερο σημαντικό, όμως, είναι να γίνει κατανοητό, διαμέσου ποιων αντιλήψεων η εικόνα κατασκευάζει έναν αντιπροσωπευτικό κόσμο και με ποιους τρόπους κατευθύνει τον αναγνώστη ώστε να την προσεγγίσει.

Με όλα όσα αναφέρθηκαν στο παρόν υποκεφάλαιο, είναι προφανές ότι πίσω από κάθε μορφή τέχνης λειτουργούν ιδεολογικά συστήματα. Για να γίνει κατανοητή κάθε μορφή τέχνης, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η γνώση των ιδεολογικών συστημάτων (Λαγόπουλος 1996<sup>β</sup>:96). Ένας γόνιμος τρόπος για να αναλυθούν αυτά τα συστήματα είναι η σημειωτική. Η σημειωτική της οπτικής επικοινωνίας ασχολείται με το να αναδείξει τις ουσιαστικές σχέσεις της εικόνας, δηλαδή τη δομή της, με σκοπό την κατανόησή της (Ιωαννίδης 1980:235· βλ. και Lagoroulos και Ioannidis 1977:82, οι οποίοι εφαρμόζουν τη σημειωτική ανάλυση στα ψηφιδωτά του Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης-Ροτόντα)<sup>8</sup>.

### 1.3. Σχέση γλωσσικού και εικονικού συστήματος στο εγχειρίδιο

Στα εγχειρίδια ξένης γλώσσας το οπτικό μήνυμα, το οποίο αφορά όλη τη σελίδα του εγχειριδίου, φαίνεται ότι παρουσιάζει ιδιομορφίες, τόσο ως προς τη σύστασή όσο και ως προς τη σύνθεσή του (Τοκατλίδου 1996:222).

Η γλώσσα και η εικόνα είναι συστήματα σημασίας, τα οποία, όπως είδαμε, υπόκεινται σε κοινωνική σύμβαση. Τα δύο αυτά συστήματα σημασίας

8. Για μια περαιτέρω μελέτη της εικόνας, χωρίς να εξαντληθεί το πεδίο, παραπέμπω στους: Barthes 1983, Berger 1986, Brandt *et al.* 1997, Brusatin 1989, Calabrese 1980, 1985, 1985, Costa 1982, Coulmas 1989, De Mauro *et al.* 1988, Favaretto 1990, Garroni 1973, 1981, Geninascia 1992, Gentile 1980, Gombrich *et al.* 1978, Hendricks 1973, Joly 1993, Kanizsa 1980, Katerinov 1986, Kitis 1997, Kress *et al.* 1996, Lageder *et al.* 1988, Langacker 1990, Layton 1981, Manguel 1997, Martin 1990, Moneglia 1999, Moro 1991, Panofsky 1962, Richardson 1964, Rinaldi 1994, Schapiro 1973, Sebeok 1995, Semprini 1997, Testa *et al.* 1989, Τσατσούλης 2000, Wright 1989, Ζωγραφίδης 1992.



αποτελούν δύο διαφορετικές δομές, καθώς στο κείμενο η ουσία του μηνύματος αποτελείται από λέξεις, ενώ στην εικόνα από γραμμές, επιφάνειες, αποχρώσεις. Ο τρόπος δόμησης των δύο αυτών συστημάτων σημασίας μέσα στο εγχειρίδιο ξένης γλώσσας έχει κάποια σημασία για τον συγγραφέα και αναμένεται να έχει την ίδια σημασία και για το μαθητή. Για να παρουσιαστεί η δόμηση και ο συσχετισμός αυτών των δύο συστημάτων σημασίας πρέπει να ολοκληρωθεί η μελέτη της κάθε δομής ξεχωριστά.

Η ανάγνωση της εικόνας προκύπτει, όπως αναφέρθηκε και στο υποκεφάλαιο 1.2., από τα στοιχεία της και τη δόμησή τους καθώς και από τη σχέση της εικόνας με το γλωσσικό κείμενο<sup>9</sup>. Η σχέση της εικόνας με το γλωσσικό κείμενο αφορά τη λειτουργία της εικόνας. Αναλυτικότερα, όσον αφορά τα στοιχεία της εικόνας, αυτά είναι: (α) η τεχνοτροπία της εικόνας, δηλαδή, η ιδιαίτερη άποψη ως προς τον τρόπο της καλλιτεχνικής παρουσίασης, π.χ., ρεαλιστικό σκίτσο, φωτογραφία, διάγραμμα. (β) Ο χώρος και ο χρόνος στον οποίο παραπέμπει η εικόνα, δηλαδή, μια εικόνα μπορεί να παραπέμπει σε ένα δωμάτιο, σε ένα χιονισμένο βουνό. (γ) Τα εικονογράμματα της εικόνας, δηλαδή, τα άτομα, τα αντικείμενα και η ιδιαίτερη δόμησή αυτών των εικονογραμμάτων. (δ) Το περιεχόμενο της εικόνας, δηλαδή, αυτό το οποίο περιγράφεται στην εικόνα και προσφέρεται προς ανάγνωση. Το περιεχόμενο της εικόνας μπορεί να αφορά είτε γεγονός, δηλαδή, συνάντηση ατόμων σε ένα καφέ-μπαρ, είτε πρόσωπα ή πράγματα, δηλαδή, ένα πρόσωπο, ένα πιάτο μακαρόνια. (ε) Οι πληροφορίες που δίνονται στη λεξάντα και είναι κατευθυντήριες για την καλύτερη κατανόηση του μηνύματος. Τέλος, (στ) υπάρχουν ορισμένα στοιχεία, τα οποία αφορούν τα τεχνικά χαρακτηριστικά μιας εικόνας, όπως η σμίκρυνση, η προοπτική, ο φωτισμός και τα χρώματα της εικόνας.

Η λειτουργία της εικόνας σε σχέση με το γλωσσικό κείμενο μπορεί να είναι: (α) συμπληρωματική ή εμφατική ως προς ορισμένα στοιχεία του γλωσσικού κειμένου, (β) αντιθετική, όταν άλλες πληροφορίες αναφέρονται στο γλωσσικό κείμενο και άλλες στην εικόνα, (γ) παράλληλη, κάτι που συμβαίνει πολύ σπάνια, καθώς οι πληροφορίες που δίνει η εικόνα είναι συνήθως περισσότερες, κυρίως όταν πρόκειται για πληροφορίες σχετικές με τον ρουχισμό των ατόμων, και (δ) διακοσμητική, όταν η εικόνα δεν έχει λειτουργική σχέση με το γλωσσικό κείμενο ή με τις άλλες εικόνες<sup>10</sup>.

9. Βλ. Barthes 1988:41-59.

10. Για πρακτικούς λόγους, στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί ο όρος 'εικόνα' για το εικονικό κείμενο, κρατώντας τον όρο 'κείμενο' για το γλωσσικό κείμενο.

Διαπιστώνουμε ότι ο συγγραφέας του εγχειριδίου χρησιμοποιεί δύο συστήματα σημασίας, δύο σημειωτικά συστήματα, το γλωσσικό και το εικονικό για τη μεταφορά της πολιτισμικής πληροφορίας στο μαθητή. Τα δύο αυτά σημειωτικά συστήματα έχουν δομή, αλλά και διάφορα επίπεδα σύνδεσης. Αυτά τα δύο συστήματα σημασίας μπορούν να προσεγγιστούν μέσα από τη γενικότερη οπτική, την οποία προσφέρει η σημειωτική στην ανάλυση του πολιτισμού. Η σημειωτική, κατά τη γνώμη μου, συνδέεται ουσιαστικά με το πεδίο της διδακτικής, ειδικότερα στην ανάλυση των εγχειριδίων, κάτι το οποίο θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα σε παρακάτω κεφάλαια.